

УДК 003.043:009.332.243 «17-18 ст»

*Терещенко-Кайдан Лілія Володимирівна,
кандидат мистецтвознавства,
доктор філософії (Ph. D), доцент,
докторант, професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв*

ПАРАЛЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ-ГРЕЦІЇ ЯК ЯСКРАВИЙ ВИРАЗНИК КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

У статті йдеться про розвиток духовної культури України та Греції в культурному діалозі на зразках рукописної спадщини XVII–XVIII ст. Викристалізовується дія паралелей та особливостей під новим кутом на матеріалах рукописної спадщини двох країн. На цікавих порівняльних характеристиках та прикладах рукописної спадщини обґрунтовується ця теорія.

Ключові слова: духовна культура, паралелізм, особливості, Україна-Греція, рукописна спадщина України та Греції.

Терещенко-Кайдан Лилия Владимировна, кандидат искусствоведения доктор философии (Ph.D.), доцент, докторант, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Паралелизм и особенности развития духовной культуры Украины-Греции как яркое проявление культурного диалога XVII–XVIII веков

В статье говорится о развитии духовной культуры Украины и Греции в культурном диалоге и на образцах рукописного наследия XVII-XVIII вв. Викристалізовується действие параллелей и особенностей под новым углом, на материалах рукописного наследия двух стран. На интересных сравнительных характеристиках и примерах рукописного наследия обосновывается эта теория.

Ключевые слова: духовная культура, параллелизм, особенности, Украина-Греция, рукописное наследие Украины и Греции.

Tereshchenko-Kaidan Liliia, PhD in Arts, associate professor, professor, The National Academy of Administration of Culture and Arts

Parallels and features of spiritual culture of Ukraine - Greece as vivid expression of cultural dialogue of XVII-XVIII centuries

The article refers to the spiritual development of culture of Ukraine and Greece in cultural dialogue and on samples manuscript heritage XVII-XVIII centuries. The parallels performance and features from a new angle on the material manuscript heritage of both countries. There are comparative characteristics and interesting examples of manuscript heritage substantiates this theory.

Addressing issues related to development problems and concurrency features of spiritual culture of Ukraine and Greece XVII-XVIII centuries. There is an urgent need for research of this theory in cultural environment, particularly in terms of issues related to the dialogue of cultures Ukraine and Greece. The research is based directly on samples of cultural relations between Ukraine and Greece. The study put the manuscript heritage of Ukraine and Greece as bright expression of the cultural traditions of both countries. The scientific problem of this work is to investigate the laws of parallelism on samples of Ukrainian-Greek cultural dialogue through handwriting heritage of both countries.

The development of Ukrainian-Greek relations is constant motion parallels and features. Parallel creates special tendency. In parallel, born of spiritual culture characteristics, form the identity, traditional, exclusivity.

© Терещенко-Кайдан Л.В., 2016

We consider these actions as analogies, similarities, characteristics of communities; repetition, duplication of cultural traditions and more.

The term parallelism (gr. *παράλληλος*) is the one that comes near by. It is the parallel development of the individual and the general, individual and tribal.

We investigate how parallelism is equal to the entire area of the distance between the lines or planes. This mathematical definition parallelism very well suited to the characteristics of cultural dialogue Ukraine and Greece, and points to ways and directions of the two cultures.

There are parallelism and features of spiritual culture. They are inseparable and Ukrainian Greek. Cultural heritage is under constant influence. A clear indication of it is Ukrainian Greek manuscript heritage.

The conclusion of the foregoing is that really Ukrainian Greek culture: developing parallel but never together. It is equal to the distance across the space between them; creates a special parallel and parallel forms special.

Keywords: spiritual culture, parallelism, especially the Ukraine - Greece, manuscript heritage of Ukraine and Greece.

Звертаючись до питань, що пов'язані з розвитком проблеми паралелізму та особливостей духовної культури України та Греції XVII–XVIII ст., постає нагальна потреба дослідження дії цієї теорії в культурологічному середовищі, а конкретніше, в колі проблем, що пов'язані з діалогом культур України та Греції. Дослідження базується безпосередньо на зразках культурних відносин між Україною та Грецією. В основу дослідження покладено рукописну спадщину України та Греції як яскравого виразника культурних традицій двох країн. Науковою проблемою даної роботи є дослідження дії законів паралелізму на зразках українсько-грецького культурного діалогу за допомогою рукописного надбання двох країн.

Розвиток українсько-грецьких зв'язків відбувається у постійному русі паралелей та особливостей. Паралельне породжує особливе. У паралелях розвитку духовної культури народжуються особливості, що формують самотність, традиційність, винятковість.

На прикладі українсько-грецьких зв'язків паралелізм розуміємо як незмінне співвідношення, супровід двох явищ, дій у культурних відносинах між Україною та Грецією. Розглядаються ці дії у вигляді аналогій, подібностей, спільностей характерних рис: повторення, дублювання культурних традицій тощо. Отже, тема даного дослідження є актуальною та науково доцільною.

Об'єктом роботи є духовна культура. Предметом – паралелізм та особливості розвитку духовної культури на матеріалах українсько-грецьких рукописів.

Метою та завданнями даного дослідження є обґрунтування і дія паралелізму та особливостей розвитку духовної культури на матеріалах рукописних фондів України та Греції, з метою введення цієї теорії до наукового (культурологічного) обігу.

До питань паралелізму звертались такі науковці як В. Вундт, що засвідчує: «весь зміст досвіду, належне одночасно й опосередкованому природничому та безпосередньому психологічному способам» [1].

До психофізичного паралелізму, тобто до теорії співвідношення мислення та буття, зверталися ряд філософів, таких як: Г. В. Лейбніць – вчення про

монади та вчення про гармонію, що мають значення для всіх істот тілесного, душевного та духовного складу – як для них самих, так і для їхніх відносин між собою, зокрема для співвідношення між тілом, душею та духом у середині людської особистості [3]; Спіноза, який вважає, що в природі не може існувати жодних протиріч, що заперечують її законам, більш того, все здійснюється за певними законами, а всі конкретні дії природи здійснюються за певними законами у нерозривному зв'язку, і з цього виходить, що душа, поки вона точно розуміє речі, продовжує здійснювати дії об'єктивно. Душа сама є тільки частиною всеосяжної природи, субстанції, що висвітлює себе у двох атрибутах: протяжності та мислення, матерії та духу; всі речі, ідеї є модули, способи буття цієї єдиної, вічної та безкінечної субстанції, поза котрою немає ні буття, ні Бога [4]; Г. Фехнер, Шеллінг, А. Шопенгауер, що базує свою концепцію на двох положеннях: 1) Світ – воля в собі; 2) Світ – уявлення для мене. Все, що існує для пізнання, тобто весь цей світ, являє собою об'єкт, що пов'язаний із суб'єктом, спостереження того, хто спостерігає, одним словом – уявлення. Звідси, немає суб'єкта без об'єкта, як і немає об'єкта без суб'єкта [6].

І. Кант, що належить до філософів, які зверталися до проблем паралелізму, доводить, що релігія є не що інше, як сукупність усього нашого боргу як заповіді Божої та Бога як вищого ідеалу [2].

Термін паралелізм (гр. *παράλληλος*) – у його біогенетичному трактуванні розуміємо як той, що йде поруч. Тобто паралельний розвиток одиничного та загального, індивідуального та родового.

Паралелізм – це рівна на всьому просторі відстань між лініями або площинами. Це математичне визначення паралелізму дуже вдало підходить до характеристики культурного діалогу України та Греції та вказує на шляхи й напрямки розвитку двох культур.

Історичні події XVII–XVIII ст., основного періоду дослідження цієї роботи, мали величезний вплив на розвиток у культурних відносинах як України, так і Греції. Потурчена Греція та окатоличена Україна мали спільну проблему – зберегти власну націю, віру, країну. Спільне єднання навколо сакрального, духовного, а точніше, ортодоксального, релігійно-духовного стрижня, призвело до паралельних нашарувань артефактів, культурних скарбів та духовних цінностей.

Ці паралелі мали спільну структуру. Взаємодоповнюючи одне одного, вони рухалися поруч, хоча ніколи, як і паралелі, не зливалися в єдину, спільну, цілісну основу, систему, традицію.

Так, Україна запозичувала у Греції, як основу, її культурні надбання. Але вона завжди йшла паралельною, схожою, але власною дорогою. Це й паралельна відповідність, щодо *ορθοδοξίας*, ієрархічної структури церковної влади, походження церковно-слов'янської мови від грецького уставу, паралельне формування богослужбового кола, де обов'язково присутні спільні точки дотику у вигляді найважливіших свят тощо.

Яскравим свідченням вищесказаному є численне нашарування слов'янської рукописної спадщини, що має місце у грецьких монастирях на Афоні. А також, острах, з яким грецьке чернецтво допускає формування

слов'янських осередків до своїх обителів. Так, є спільна точка дотику, релігія у формі православ'я, але далі розвиток діалогу двох культур рухається не однаково, але паралельно.

Паралелізм – це незмінне співвідношення супровід двох явищ, дій, що породжує аналогії, подібність, дублювання чого небуть. В культурних зв'язках України та Греції ці паралелі простежуються постійно. Наприклад, формування в Україні у XVI–XVII ст. релігійно-освітніх громад, так званих братств, що повністю запозичено від греків, завезено на українські землі греками, фінансувалися греками, але формувалися й розвивалися в Україні й отримали українські традиції, культуру, освіту, мистецтво тощо. Грецьке ж першоджерело відійшло на другий план, але не зникло, не занепало, а розвивалося паралельно, живлячись присутніми в Україні грецькими осередками, маючи та розповсюджуючи власну, самобутню культуру, освіту, історію, мистецтва й традиції.

Є спільна першооснова – братство. Воно породжує два паралельних явища: розвиток української культури на основі грецького першоджерела та формування грецької культури на українських землях. Ці два явища рухаються паралельно, породжуючи властиві кожному з них зразки матеріальної та нематеріальної культури. А саме: книги, ікони, культові та світські споруди, співи, філософські та богословські праці, мовні та літературні пам'ятки.

Найбільш вагомим чинником сприяння паралелізму розвитку духовної культури однієї країни на території іншої були міграційні процеси. Люди, в пошуку кращої долі, мігрували з однієї країни в іншу і приносили з собою ті культурні надбання, з якими жили до зміни місця проживання. Об'єднуючись у громади, навколо релігійної установи (церкви), вони продовжували зберігати власні, близькі їхньому серцю звичаї, обряди, спів, живопис, мову. Згодом, затвердившись на чужинних землях, накопичене культурне надбання тієї чи іншої народності (меншини) починало впливати на розвиток культури тієї країни, в межах котрої розташована меншина. Але, для того, щоб не втратити власного значення, культура народу, що живе в іншій державі, має бути яскравою, самобутньою, цікавою для оточуючих її іншокультурних кіл.

Паралелізм – це вчення про зв'язок теорії та буття, психічного та фізичного, згідно з яким процеси, що мають місце в мисленні та бутті, строго відповідають один одному, і щодо матеріального змісту, і в часі, проте ніяк не взаємодіють.

Найкращим виразником цієї доктрини у відносинах між Україною та Грецією є саме духовно-релігійна сфера, де буття й мислення строго відповідають одне одному, проте ніяк не взаємодіють.

Тут, яскравим прикладом знов є слов'янські монастирі Св. Гори Афон. Слов'яни приходять на Афон. Вони точно, так, як і греки, несуть свій духовний хрест, моляться Богу, правлять службу Божу, пишуть ікони, співають хвалу Господу. Але, через те, що вони слов'яни, а не греки, вони мають певні утиснення, більш низький статус, нерівні права. Вони не можуть, як греки, давати привілеї монастирям або вирішувати чинсь долю. Вони йдуть паралельно, але не разом.

На сучасному етапі своєї діяльності Св. гора Афон має 20 монастирів. 17 із них – грецькі і 3 – слов'янські: Хіландар – сербський, Зограф – болгарський та

Свято-Пантелеймонів – називають «руський», без уточнень, до якої «Руси» він належить. Тут ситуація цілком зрозуміла: є грецька територія, на ній діють грецькі монастирі, і як прояви духовної єдності, як повага та милість з грецького боку, діють три слов'янські обителі. Тобто, греки реально надали можливість слов'янам молитися на їхній грецькій землі, серед їхніх грецьких монастирів. Це надзвичайно гарний вчинок. Православні надають православним можливість молитися поруч. Більше того, дозволяють у межах їхніх обителей нести службу за власними, притаманними цим народам, традиціями: у Хіландарі – за сербською, у Зографі – за болгарською, у Пантелеймоновому монастирі – за якоюсь Руською (тобто церковнослов'янською мовою). Але, обов'язковим правилом є ведення богослужіння двома мовами (грецькою та слов'янською), і за слов'янським, і за грецьким обрядом. Тобто, в цих монастирях обов'язково присутній грецький елемент.

Для паралельного розвитку духовно-релігійної ортодоксальної культури слов'ян греки надають їм землю, тобто місце, ґрунт, де можна посадити сім'я цієї культури. А далі, слов'янська культура розвивається паралельно з грецькою, під впливом грецької, під чітким контролем грецької.

При 20 вищезазначених монастирях діє 12 скитів, і будівництво нових «Уставною хартією» Афону заборонено. Скити на Афоні – є великою обителлю, що нічим не поступаються монастирям, а інколи за численністю насельників і переважають їх, але при цьому не мають самостійних прав.

Інші, менш численні й за територіальними межами, й за людським фактором, обителі на Афоні мають назву келії. Ці обителі мають власний храм і певну кількість ченців, наприклад – 90.

Але, на Лондонській світовій конференції 1913 р., коли обговорювалося питання надання Пантелеймоновому монастирю статусу Лаври, Андріївському та Ільїнському скитам – монастиря, а великим келіям – скита – 17 грецьких монастирів виступили проти. І тоді Афон жив за тими ж правилами, що й раніше. Зрозуміло, що тут мала місце й політична ситуація, що склалася на той час на Афоні. Але, нам зараз цікавий той факт, що яке вагоме слово мали греки! Вони значно уступали слов'янам. А вирішували все за допомогою права бути греком.

Цей приклад є яскравим свідченням теорії про те, що процеси, які мають місце в мисленні та бутті, строго відповідають один одному і що до матеріального змісту, і в часі, проте ніяк не взаємодіють.

На початку цієї статті йшлося про те, що паралелі породжують особливості. Якщо звернутися до вищезокреслених ситуацій, пов'язаних із формуванням та розвитком, наприклад братств в Україні або слов'янських монастирів на Афоні та інших прикладів формування паралелізму, то можна побачити, що всі ці новостворення мають особливості, що відокремлюють їх зі спільного загалу та наділяють особистими властивостями. Наприклад, таке явище як братство, як яскравий, самобутній прояв культури та освіти, виділяється саме, і тільки в Україні. В Греції були подібні громади, але вони не мали такого яскравого значення для розвитку культури та освіти, як це було в Україні. Грецький зразок було взято греками за основу українських релігійно-культурно-освітніх формувань. А винятковість та особливості розвитку духовної культури України створили з цієї першооснови особливий осередок української культури. Далі цей

осередок, як ішлося раніше, розвивається та підтримується двома культурами, українською та грецькою, що рухаються паралельно. І, в кінцевому результаті, ці дві культури формують особливі, характерні для них одних традиції, що і є особливостями. Виникає формула розвитку духовної культури: особливості породжують паралелі, в той час як паралелі породжують особливості. І в такому довічному колі «кругооберті», «коловороті» проходить культурне життя.

Розірвати це коло дуже просто, воно надзвичайно тонке, треба взяти і знищити першооснову, в нашому випадку братства. Не буде основи, не буде розвитку культури, релігії та освіти, а звідси – не буде нації.

Зараз монахи на Афоні виступають з пропозицією очистити Афон від насельників не грецького походження. Таке рішення може призвести до повного занепаду слов'янських обителів, а звідси й слов'янської культури на Афоні. Але ж це пласт, що має видатну історію, сформовану століттями! Без слов'янських впливів традиції афонського культурного та мистецького надбання не були б такими яскравими. Вони відповідали б загальній грецькій практиці. А вкраплення іншомовного, інонаціонального, іншоментального зерна – особливість розвитку духовної культури, яка створила Афон тим, чим він є зараз.

Отже, особливості породжують паралелі, а паралелі формують особливості.

Паралелізм та особливості розвитку духовної культури завжди поруч, вони нерозривні, й українсько-грецька культурна спадщина знаходиться під їхнім постійним впливом. Яскравим свідченням тому є українсько-грецька рукописна спадщина.

Як уже йшлося раніше, рукописи, що належать до ортодоксальної культури, діляться на: Священно-церковні (Євангеліє, апостол, псалтир), церковно-богослужбові (книги богослужбової практики, імологіон, октоїх, мілея тощо), приватні книги (молитовник, требник, правила). До цього списку варто додати книги релігійно-духовного змісту та філософсько-догматичні.

Весь масив рукописної спадщини має так звану ієрархічну структуру. За ієрархією книги діляться на вже відомі з попередніх праць: архієрейські, соборні, монастирські та приходські [5]. До цього списку варто додати так звані лицеві (царські) рукописи. Вони відрізняються від інших наявністю великої кількості золота, дуже гарним, коштовним оздобленням, а головне – виділеними, знов таки золотом фрагментами тексту, що мав виконувати (читати, співати) цар (ЕВГ № 2455) [7].

До цієї ієрархії треба додати ще церковні філософські праці, літописи, догматичні праці та життя святих. Окремі колекції мають цікаві наукові доробки, наприклад, географію або природничу збірку, історію тієї чи іншої країни. Але, це скоріше виняток із правила, ніж саме правило.

Наведена вище ієрархія рукописного масиву характерна для колекцій як України, так і Греції. Вз'yвши за основу грецький рукопис, слов'яни з появою писемності почали перекладати та переписувати і тим самим створювати власні слов'янські рукописи. Спочатку це були кальки-переклади, що паралельно з грецькими створювалися для слов'янської богослужбової практики. Потім слов'яни почали додавати власних місцевих впливів: оформлювати, структу-

рувати, додавати нові тексти, внаслідок чого рукописи отримали самотність, традиційність, належність до тієї чи іншої слов'янської культури.

За допомогою наведених вище прикладів-характеристик, що стосуються рукописної спадщини, ми дійшли висновку, що й у даному випадку формула «особливе породжує паралельне, а паралельне формує особливе», дуже добре працює. З грецького рукопису народжується слов'янський, вони паралельно розвиваються, озвучуючи богослужіння, повчаючи та окультурюючи обидва етноси, а потім перетворюються на носіїв певних, самотніх традицій. А одним із завдань цієї роботи є виявлення українських рукописів з масиву слов'янської рукописної спадщини.

Цікавим явищем рукописної спадщини є змішані греко-слов'янські зразки. Такі рукописи написані або греками для слов'ян, або самими слов'янами у Греції. Вони бувають двох видів: 1) присутні і грецькі, і слов'янські глави; 2) рукопис писаний грецькою мовою, а слов'янськими є тільки надписи в тексті й на полях. Як правило, такі рукописи містять надзвичайно багату цінну інформацію, яку греки передавали за допомогою усних традицій, а слов'яни фіксували на папері.

Є ще одна цікава російсько-грецька «традиція», де паралелі проводяться «за грецьким зразком». Ця «традиція» стосується російського грецького наспіву, зорема переписування, формування рукописів в цілому у Росії у XVII–XVIII ст. В цій роботі дані приклади автор наводить як негативний вплив паралелізму на розвиток тієї чи іншої культури.

У XVIII ст. Росія почала правити всі церковні книги «за грецьким зразком». З цього приводу написано багато праць. Наслідки цих правок були просто жахливі. Ми ж зараз, на прикладі церковно-співацької практики, наведемо принцип роботи теорії «за грецьким зразком».

На території Російської імперії, до якої належала на той час і Україна, завелася нова мода: все робити, як роблять греки. Церковний спів не став винятком. Спочатку ті співи, словесні тексти, які за законами богослужбової практики були написані грецькою мовою, обізвали грецькими наспівами, хоча нічого спільного ці наспіви з грецьким оригінальним співом не мали. Далі, з багатьох причин, церковний спів у Росії було спрощено до примітивних, формалізованих мелодій, які швидко виконувалися і не вимагали великого складу хору. Для того, щоб ці спрощені співи втрималися у богослужбовій практиці, їм було надано статус грецького розспіву. Тобто розспіву, що виконується за грецьким зразком. Завдяки своєму «грецькому» найменуванню, ці розспіви прижилися в богослужбовій практиці і виконуються й зараз, під назвою російський грецький наспів. От такі прикрі паралелі та особливості.

Висновком вищесказаного є те, що дійсно, українсько-грецька культура розвивається паралельно, і ніколи не об'єднується. Це рівна на всьому просторі відстань між ними: особливе породжує паралельне, а паралельне формує особливе.

Література

1. Вундт В. Греческое мировоззрение / В. Вундт. – Петербург, 1916. – 165 с.
2. Кант И. Религия в пределах только разума / И. Кант. – СПб. : изд. В. И. Яковенко, 1908. – 228 с.

3. Лейбниц Г. В. Сочинения в четырёх томах / Г.В. Лейбниц. – М., 1982. Т. 4. – 560 с.
4. Спиноза Б. Избранные произведения / Бенедыкт Спыноза. – М. : Гос. издат. Политической литературы, 1957. – 700 с.
5. Терещенко-Кайдан Л. В. Ірмолой Гаврила Головні – унікальний пам'ятник української культури XVII–XVIII ст. / Л.В. Терещенко-Кайдан // Монографія. – К, 2012. – 228 с.
6. Шопенгауэр А. Избранные произведения / А. Шопенгауэр. – М. : Просвещение, 1992. – 479 с.
7. Музичний рукопис Грецький, нотний. Акафисник. Царський. XVI ст. – ЕВГ № 2455.

References

1. Wundt, V. (1916). Greek worldview. St. Petersburg [in Russian].
2. Kant, I. (1908). Religion in Only Limit of reason. SPb.: Ed. VI Yakovenko [in Russian].
3. Leibniz, G.V. (1982). Works in 4 volumes. Moscow [in Russian].
4. Spynozza, B. (1957). Selected works. Moscow: State. Izdat. Polytycheskoy literature [in Russian].
5. Tereshchenko-Kaidan, I. V. (2012). Irmoloy Gabriel L. The main unique monument of Ukrainian culture XVII-XVIII centuries. Kyiv : NAKKKiM [in Ukrainian].
6. Shopenhauer, A. (1992). Selected works. Moscow: Education [in Russian].
7. Greek music manuscript, music. Akafysnyk. Tsarist. XVI. – ЕВГ number 2455 [in Ukrainian].

УДК 008.24:395 (479.25+477)

Гаюк Ірина Яківна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри менеджменту мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

РОЛЬ ВІРМЕНСЬКИХ КОЛОНІЙ У РОЗВИТКУ ПІВДЕННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті досліджуються деякі проблемні й маловивчені питання, пов'язані з розвитком вірменських колоній Півдня України – Білгород-Дністровського, Кілії, Очакова. Розглядається питання атрибуції пам'ятної плити щодо будівництва стіни білгородської фортеці, яка (плита) є одним з найдавніших матеріальних свідчень присутності в Білгороді не лише вірменських купців, але й ремісників. Простежуються паралелі в історії й типи будівель православної з вірменськими надгробними плитами церкви св. Миколая з Кілії та вірменської церкви в Аккермані. Вперше зібрано і проаналізовано дані щодо наявності вірменської колонії в Очакові.

Ключові слова: Аккерман, вірмени, Кілія, колонія, Очаків, хачкар, церква.

Гаюк Ірина Яковлевна, кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв

Роль армянских колоний в развитии южных регионов Украины

В статье рассматриваются некоторые проблемные и малоизученные вопросы, связанные с развитием армянских колоний Юга Украины – Белгород-Днестровского, Килии, Очакова.